

Društvene i ekonomske značajke varaždinskog gradskog plemstva u 17. stoljeću

Višnja Burek
Prva gimnazija Varaždin
vburek@yahoo.com

Primljeno: 14.05.2012.
Prihvaćeno: 05. 12. 2012.
Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper
UDK 929(497.5Varaždin):94(497.5 Varaždin)»17»

Sažetak

*Na prijelazu 16. u 17. stoljeće u društvenoj i ekonomskoj strukturi stanovništva grada Varaždina nastaju značajne promjene. Promjene nisu njegova posebnost, već dio ekonomskih i društvenih promjena u gradovima sjeverozapadne Hrvatske na početku novog vijeka. U gradovima se izdvajaju bogate i utjecajne društvene grupe koje obavljaju najvažnije službe u gradskoj upravi i uspostavlja se oligarhijska vlast. Varaždinska gradska oligarhija društveni status i javni utjecaj izgrađivala je na temelju ekonomske moći i službi koje je obavljala u gradskoj upravi, Varaždinskoj županiji i Slavonskoj vojnoj krajini. Pripadnici te društvene grupe tijekom 17. stoljeća dobivaju plemićke titule te postaju gradsko plemstvo. Njihov udjel u gradskoj populaciji nije moguće precizno utvrditi s obzirom na to da ne postoje podaci na temelju kojih bi se mogao utvrditi broj stanovnika, ali sačuvani Zapisnici poglavarstva grada Varaždina iz 17. stoljeća ipak daju dovoljno informacija koje omogućuju zaključak o njihovom stalnom povećanju. Pripadnost plemićkom staležu ojačala je njihovu društvenu poziciju i otvorila borbu za potpuni nadzor nad gradskom upravom i njezino zatvaranje ostalim društvenim grupama u gradu. Sukobi su završeni kodifikacijom Statuta grada Varaždina 1699. godine. Gradsko plemstvo, koje već dugo obavlja najviše dužnosti u gradu i ima većinu u senatu, dobilo je i zakonski okvir takvog stanja. Manjini je na taj način otvoren put kojim su prava koje je uživala tota *communitas* pretvorili u svoja staleška i osobna prava te je na taj način dobila mogućnost da regulira ne samo gospodarske već i društvene i političke tokove cijele zajednice. U ovom članku autorica na temelju Zapisnika poglavarstva grada Varaždina od 1616. do 1699. godine prati tijek tih promjena, određuje društvene i ekonomske značajke gradskog plemstva te njegov utjecaj na društveni i ekonomski razvoj grada tijekom 17. stoljeća.*

Ključne riječi: gradsko plemstvo, tituliranje, gradske knjige, gradska uprava

Uvod

Društveni i ekonomski razvoj gradova Slavonije na početku novog vijeka tek je djelomično istražen. Povijesna građa tog razdoblja slabo je sačuvana pa je to jedan od razloga zbog kojeg dosad nije bilo cjelovitih prikaza njihovog povijesnog razvoja u 16. i 17. stoljeću. Neven Budak još je 1992.

u članku *Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću* ukazao na malobrojnu literaturu kao pokazatelja da je to razdoblje hrvatska historiografija uglavnom zanemarivala.¹ Budak je konstatirao da je Varaždin možda najlošije istražen, što je u suprotnosti s njegovim značenjem u tom dijelu Hrvatske u 17. stoljeću.² To se do danas nije bitno promijenilo, izuzmemo li istraživanja o vojnopoličkom značaju Varaždina kao sjedišta Varaždinskog generalata, o čemu su najviše pisali Hrvoje Petrić i Mirela Slukan Altić. Važnost ove teme prepoznali su organizatori *Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf* održanog u Osijeku 1995. godine, koji su Simpozij u cijelosti posvetili razvoju građanskog društva u panonskom prostoru od 16. stoljeća do Francuske revolucije. Radovi prezentirani na skupu i objavljeni u zborniku Simpozija omogućuju komparativnu analizu tog procesa u gradovima na prostoru kojem pripada i Varaždin. U Zborniku je objavljen rad Nevena Budaka *Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* u kojem analizira promjene socijalne strukture Varaždina, Gradeca, Koprivnice i Križevaca te njihov utjecaj na sastav i funkcioniranje gradskih uprava. Budak je utvrdio da je u drugoj polovici 16. stoljeća, u vrijeme ekonomskog i demografskog oporavka gradova sjeverozapadne Hrvatske, došlo do zatvaranja gradskih uprava pa su funkcije sudaca, senatora i vijećnika bile dostupne malom broju istaknutih rodova čiji su pripadnici nerijetko dobivali plemstvo.³

Postanak i razvoj gradskog plemstva, njihova politička, ekonomska i društvena uloga, daleko su bolje istraženi u dalmatinskim komunama zahvaljujući sačuvanoj povijesnoj građi i interesu povjesničara. Serdo Dokoza definira gradsko plemstvo kao stalež unutar gradskog društva koji se od feudalnog plemstva razlikuje po osnovnim obilježjima, načinu privređivanja i duhovnom obzorju. Kao gradska elita ne predstavljaju vlast plemenitih, nego vlast bogatih ljudi, najčešće trgovaca, koji se kasnije pojavljuju s plemićkim naslovom. Povjesničari ga nazivaju i patricijat, a u izvorima se najčešće navode kao *nobiles*. Njihov razvoj i zatvaranje u poseban društveni stalež koji postaje nositelj gradske vlasti može se u dalmatinskim komunama pratiti tijekom srednjeg vijeka.⁴ Na početku novog vijeka proces njihovog zatvaranja u poseban stalež unutar gradskog društva uglavnom je već završen, dok je u gradovima sjeverozapadne Hrvatske taj proces tek na početku. Međutim, gradsko plemstvo Varaždina i drugih gradova konti-

¹ Neven BUDAK, *Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću*, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 25, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 1992.

² N. BUDAK, *Pogranična gradska naselja*, str. 28

³ Neven BUDAK, *Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, u: *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 1988*, Zagreb, 1995., str. 95-109

⁴ Serdo DOKOZA, *Problematika proučavanja dalmatinskog plemstva u srednjem vijeku*, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 35, No. 35, 2008., str. 25-26

mentalne Hrvatske neće postati zatvoren društveni stalež pa je stoga upitno možemo li ga nazivati patricijatom. Gradski patricijat ili gradski oligarhat Igor Karaman definira kao jedan od hijerarhijski stupnjevanih socijalnih slojeva ili grupa u panonskom prostoru na početku novog vijeka koji pretežno djeluje kao veletrgovačko građanstvo i izdvaja se posebnim socijalno-političkim povlasticama, raspolaže znatnim ekonomskim prednostima, ali često nosi i feudalna obilježja jer raspolaže zemljišnim posjedom na komunalnom teritoriju.⁵ Budak pak smatra da se o istaknutim rodovima i bogatim pojedincima, trgovcima i plemstvu doseljenom u grad koji su obnašali funkcije sudaca, senatora i vijećnika sa ili bez plemićke titule i ne može govoriti kao o gradskom patricijatu nego radije o oligarhijama. Gradске oligarhije predstavljaju začetak patricijskih loza, ali u novovjekovnom društvu ipak je bilo premalo uvjeta da bi se taj proces nastavio i pretvorio povremene oligarhe u patricijat u pravom smislu te riječi.⁶ Taj proces u Varaždinu možemo pratiti od kraja 16. stoljeća zahvaljujući sačuvanim i objavljenim Zapisnicima poglavarstva grada Varaždina (*Protocolla magistratus liberae et regiae civitatis Varasdini*) koji omogućuju da uz manje prekide pratimo politički, gospodarski i društveni život grada od 1587. do 1850. godine.⁷ Dosad je objavljeno 11 svezaka Zapisnika koji obuhvaćaju razdoblje od 1587 do 1714. godine.⁸ Među brojnim građanima koji se u njima spominju moguće je izdvojiti one koji su pripadali varaždinskom gradskom plemstvu, pratiti njihov društveni i ekonomski uspon te borbu za uspostavljanje vlasti u gradu.

Varaždinsko gradsko plemstvo u Gradskim knjigama

Pravi status, javne funkcije, gospodarska djelatnost i staleška pripadnost mogu se utvrditi tituliranjem osoba koje se pojavljuju pred gradskim sucem ili su sudionici kupoprodajnih ugovora. Krajem 16. stoljeća najčešći oblik tituliranja je *civis*. *Cives* su stanovnici koji su dobili građansko pravo prema utvrđenim uvjetima i na taj način stekli pravo sudjelovanja u javnom životu. Nositelji civiteta pravno su jasno pozicionirani u odnosu na stanov-

⁵ Igor KARAMAN, Sudbina građanskog svijeta u panonskom kasnofeudalnom društvu, u: *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 1988*, Zagreb, 1995., str. 18-19

⁶ N. BUDAK, Pogrančna gradska naselja, str. 29-30

⁷ U daljnjem tekstu Gradske knjige. Zapisnici su izvorno bili u sveščićima te su naknadno uvezeni u kartonske korice i dobili formu knjiga. Autor uvoda I. sveska Zapisnika Josip Barbarić u uvodu navodi i drugi naziv, *Liber civitatis* (Gradske knjige) te koristi naziv Protokol ili Gradska knjiga. Usp.: *Zapisnici poglavarstva grada Varaždina*, urednik: Josip BARBARIĆ, Historijski arhiv Varaždin, Varaždin, 1990., str. 11

⁸ Državni arhiv u Varaždinu, *Protocolla magistratus liberae et regiae civitatis Varasdini* (Zapisnici poglavarstva grada Varaždina), Varaždin, 1990. – 2006., I–XI

nike bez tih prava i druge staleže feudalnog društva. Stranci i privremeni stanovnici, trgovci, vojnici i činovnici Varaždinskog generalata tituliraju se prema građanstvu koje posjeduju ili dužnosti koje obnašaju u Generalatu. Martin Ridmillier koji prodaje kuću je *civis Petoviensis*⁹, a Christophorus Balon je *tubicinator domini generalis Warasdiensis*.¹⁰ Pojmovi *incola* i *inhabitor* pojavljuju se povremeno te se ne odnose uvijek na osobe koje nisu nositelji civiteta. Uz imena osoba pojavljuje se redovito i naziv javne funkcije koju obnašaju što je važno zbog davanja legitimiteta odluci koju donose. Mnogi obnašatelji javnih funkcija titulirani su i kao *literati*, što pokazuje stupanj njihovog obrazovanja te se odnosi na učenu osobu, poznavatelje latinskog jezika. Tituliranja kojima se određuje gospodarska aktivnost, *faber*, *textor*, *lanio*, *mercator* pokazuju rastuću ekonomsku snagu grada, a s njom i financijsku moć te ugled njezinih nositelja.

U **tablici 1** navedeni su ostali oblici tituliranja koje donose Gradske knjige krajem 16. i tijekom 17. stoljeća među kojima se pojavljuju i oni koji definiraju stalešku pripadnost građana.

Tablica 1: Tituliranje građana u Gradskim knjigama

| 1587. – 1602. | | 1616. – 1684. | |
|---------------------------------|-----------------------|--------------------------------------|------------------------|
| muškarci | žene | muškarci | žene |
| <i>prudens</i> | <i>honesta femina</i> | | <i>honesta femina</i> |
| <i>providus</i> | <i>honesta mulier</i> | | |
| <i>honestus</i> | | | |
| <i>circumspectus</i> | | <i>circumspectus</i> | |
| <i>prudens et circumspectus</i> | | <i>prudens et circumspectus</i> | |
| <i>nobilis</i> | <i>domina</i> | <i>nobilis</i> | <i>nobilis domina</i> |
| | | <i>nobilis ac circumspectus</i> | <i>domina</i> |
| | <i>honesta domina</i> | <i>nobilis ac strenuus</i> | |
| | | <i>nobilis ac prudens</i> | |
| <i>egregius</i> | | <i>egregius</i> | |
| | | <i>egregius et nobilis</i> | |
| | | <i>egregius dominus</i> | |
| | | <i>generosus</i> | |
| | | <i>generosus et egregius dominus</i> | |
| | | <i>generosus dominus</i> | <i>generosa domina</i> |

⁹ Zapisnici poglavarstva grada Varaždina (dalje u bilješkama ZPGV) V, str. 414

¹⁰ ZPGV IV, str. 257

| 1587. – 1602. | | 1616. – 1684. | |
|---------------|------|---|---|
| muškarci | žene | muškarci | žene |
| | | <i>generosus ac strenuus</i> | |
| | | <i>strenuus</i> | |
| | | <i>strenuus dominus</i> | |
| | | <i>strenuus et egregius</i> | |
| | | <i>illustrissimus dominus</i> | |
| | | <i>illustrissimus et excellentissimus dominus</i> | |
| | | <i>excellentissimus</i> | |
| | | <i>excellentissimus dominus</i> | |
| | | <i>magnificus dominus</i> | <i>nobilis generosa et magnifica domina</i> |

Tablica pokazuje različite načine tituliranja građana. Neki su tek znak uljudnosti i poštovanja te ugleda, dok su drugi stvarni pokazatelj društvenog statusa i staleške pripadnosti. Pojmovi *prudens*, *providus* i *circumspectus* više su titule poštovanja i pokazatelj obrazovanosti i uglađenosti sastavljачa zapisa nego definiranje društvenog položaja titulirane osobe. Njima se tituliraju i plemići i neplemići. Jedina titula koja precizno određuje pripadnost plemstvu je *nobilis*, ali uz nju postoje i druge kojima se titulira gradsko plemstvo. Plemići su i osobe titulirane kao *egregius*. Juraj Flajšman (*Georgius Flaysman*, *Flaisman*; *Georg Fleischmann*), u jednom se zapisu navodi kao *nobilis*¹¹, a u drugom kao *egregius*.¹² Kasnije povezivanje tih dvaju pojmova potvrđuje da se obje titule odnose na pripadnike plemstva. Takvo tumačenje titule *egregius* daje Antonius Bartal u *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae* u kojem navodi da „*egregius in iure nostro titulus est nobilum*“.¹³ Primijećeno je da se plemići, koji su vojnici i službenici Varaždinskog generalata, tituliraju i kao *strenuus*. Christophorus Sawor, *magister annonae*, u jednom je zapisu naveden kao *nobilis*¹⁴, a u drugom kao *strenuus*.¹⁵ Ali titula *strenuus* bez *nobilis* nije plemićka, kao što pokazuje Žavorin primjer. Neujednačenost u tituliranju ne postoji kad

¹¹ ZPGV I, str. 435

¹² Isto, str. 71

¹³ Antonius BARTAL, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Budimpešta, 1901., str. 237

¹⁴ ZPGV IV, str. 295

¹⁵ ZPGV V, str. 206

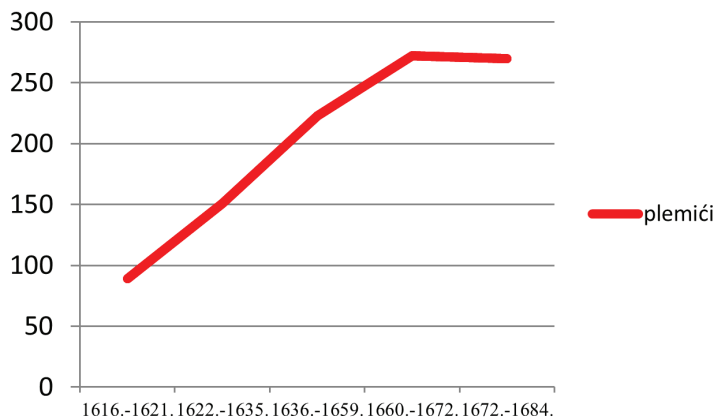
je u pitanju visoko plemstvo te su gradski bilježnici dobro upućeni u njihovo tituliranje. Titulama *nobilis* i *egregius* je krajem 16. stoljeća titulirano malo građana, što ne znači da ih u gradu nije bilo više. Treba uzeti u obzir da u gradskim knjigama nisu navedeni svi građani pa tako ni svi plemići. Međutim, omjer broja plemića i neplemića krajem 16. stoljeća pokazuje da su plemići u to vrijeme bili malobrojni. Drugi oblici tituliranja kojima bi se odredila staleška pripadnost stanovnika Varaždina krajem 16. stoljeća rijetki su pa se to može tumačiti kao još uvijek prisutnu demokratičnost sredine u kojoj je osjećaj pripadnosti zajednici iznad staleške pripadnosti.

U 17. stoljeću promjene u tituliranju pokazuju ubrzano društveno raslojavanje. Sastavljačima zapisa koji su najčešće i sami pripadali gradskom plemstvu bilo je važno da tituliranjem neke osobe istaknu njezinu pripadnost određenom staležu ili društvenoj grupi. Pri utvrđivanju pripadnika gradskog plemstva treba biti oprezan jer notari nisu bili dosljedni u razlikovanju plemića i neplemića te kao da su se natjecali u nizanju retoričkih ukrasa i njihovoj gradaciji kojom bi pokazuli ugled, društveni položaj i političku moć gradskih odličnika. Iako žene tijekom 17. stoljeća sve više sudjeluju u pravnim poslovima i privredi grada, tituliranje žena ne prati taj trend. Ženskih titula je u 17. stoljeću znatno manje u odnosu na muške, a njima se iskazuje poštovanje žena, ali s naglašenom rodnom ulogom. Tako se uz titulu muškarca odmah navodi njegovo ime, dok se u titulama žena smatra potrebnim navesti je li ona *virgo*, *femina*, *mulier* ili *domina*.

Udjel plemstva u gradskoj populaciji

Broj plemića u gradu tijekom 17. stoljeća u stalnom je porastu. To potvrđuje **grafikon 1** na kojem je prikazan broj plemića u Gradskim knjigama u razdoblju od 1616. do 1684. godine. U statističkoj obradi uzeti su u obzir *cives* koji su u 17. stoljeću već posjedovali ili su dobili plemićki status, niže i visoko plemstvo koje se naseljuje u gradu te zapovjednici, vojnici i službenici Slavonske vojne krajine koji su zbog obavljanja službe privremeno boravili u gradu, kupovali gradske nekretnine, kuće, oranice, vinograde i sjenkoše te su na taj način utjecali na ekonomski i društveni život grada. Postoji određen broj osoba koje su vjerojatno pripadale plemstvu, ali kako u gradskim knjigama nema čvrstih dokaza, nisu uključene u statističku obradu. Grafikon pokazuje da se broj plemića znatno povećao sredinom 17. stoljeća dok prema kraju stoljeća stagnira.

Udjel plemstva u gradskoj populaciji Varaždina u 17. stoljeću nije moguće precizno odrediti s obzirom na to da ne postoje podaci na temelju kojih bi se mogao utvrditi broj stanovnika. Povjesničari koji istražuju po-

Grafikon 1: Kretanje broja plemića u Gradskim knjigama tijekom 17. stoljeća

vijest Varaždina različito procjenjuju broj stanovnika na prijelazu 16. u 17. stoljeće. Krešimir Filić navodi da je grad u 15. i 16. stoljeću imao oko 2.500 stanovnika.¹⁶ Procjene broja stanovnika u 16. stoljeću temelje se na malobrojnim izvorima koji donose podatke o broju kuća ili popise vlasnika kuća, kao što je popis građana Varaždina iz 1520. godine koji se čuva u Državnom arhivu u Nürnbergu.¹⁷ Pokazatelj demografskih promjena tijekom 16. stoljeća također mogu biti izvješća i predstavke vladaru ili štajerskim staležima o izgradnji i održavanju obrambenog sustava grada i tvrđe te odluke Hrvatskog sabora o broju vojnika koje grad treba naoružati za obranu granice prema Osmanskom Carstvu. Mira Ilijanić i Slavko Kapustić su na temelju izvješća grofa Sauraua o stanju obrambenog sustava varaždinske tvrđe i grada iz 1576. godine te zaključka Hrvatskog sabora od 5. rujna 1602. godine o broju vojnika koje grad mora naoružati za obranu Kupe zaključili da je Varaždin imao dvaput više stanovnika od Zagreba, Križevaca i Koprivnice zajedno.¹⁸ Neven Budak je, na temelju istih izvora, procijenio da je grad oko 1600. godine imao 2.000 do 2.300 stanovnika uzimajući u obzir broj građanskih kuća te je bio najveće gradsko naselje u Hrvatskoj ako Gradec i Zagreb promatramo kao odvojena naselja.¹⁹ Tom je broju Hrvoje Petrić priključio gradske kmetske obitelji koje, prema njegovom mišljenju, treba uzeti u obzir pa je procijenio da je na cijelom gradskom prostoru

¹⁶ Krešimir FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, Varaždin, 1968., str.19

¹⁷ Ljerka PERČI, Popis građana Varaždina iz 1520., u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 1., 1986., str. 267-276

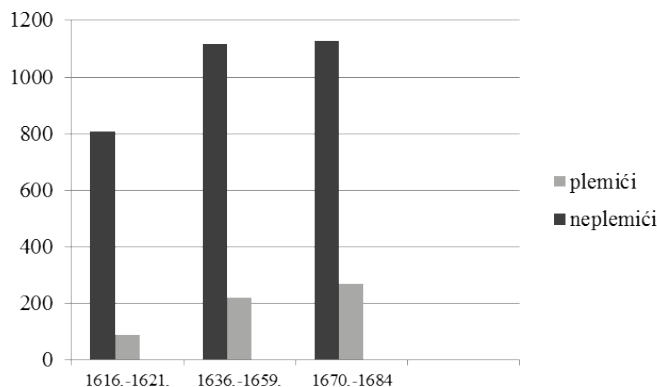
¹⁸ Mira ILIJANIĆ i Slavko KAPUSTIĆ, Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća, u: *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., str. 188

¹⁹ Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Nakladnička kuća „Dr. Feletar“, Zagreb-Koprivnica, 1994., str. 161

početkom 17. stoljeća živjelo 2.400 do 3.000 stanovnika.²⁰ Procjenom broja stanovnika Varaždina bavio se Ante Gabričević. Gabričevićeva procjena o 6.820 stanovnika Varaždina krajem 16. stoljeća temelji se, uz spomenute izvore, na broju od oko 2.200 osoba koje su M. Ilijanić i S. Kapustić nabrojili u Gradskim knjigama krajem 16. stoljeća.²¹ Njegova procjena znatno odstupa od Budakove i Petrićeve pa je treba oprezno razmotriti i temeljitije istražiti. Promijenjene političke i ekonomske okolnosti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Habsburškoj Monarhiji na prijelazu 16. u 17. stoljeće svakako su utjecale na povećanje broja stanovnika u Varaždinu, o čemu Gradske knjige daju dovoljno informacija. Jedan od dokaza je povećanje trgovine gradskim nekretninama, kućama, zemljištima, vrtovima te urbanizacija gradskih suburbija.²² Budak u knjizi *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* donosi kao prilog grafikon Procjene broje stanovnika Varaždina i Krapine od 1300. do 1800. godine prema koje bi Varaždin krajem 17. stoljeća imao oko 2.800 stanovnika.²³

Pokazatelj udjela plemstva u gradskoj populaciji mogao bi biti odnos plemića i neplemića koji se navode u Gradskim knjigama. Njihov odnos prikazuje **grafikon 2**. U grafikonu su statistički obrađena tri razdoblja: od 1616. do 1621., od 1636. do 1659. i od 1670. do 1684. godine.

Grafikon 2: Odnos broja plemića i neplemića u Gradskim knjigama tijekom 17. stoljeća



²⁰ Usp. Hrvoje PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš*, u: *Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Izdavačka kuća Meridijani i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Samobor - Zagreb, 2012., str. 265

²¹ Ante GABRIČEVIĆ, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin i Grad Varaždin, Zagreb - Varaždin, 2002., str. 111-113

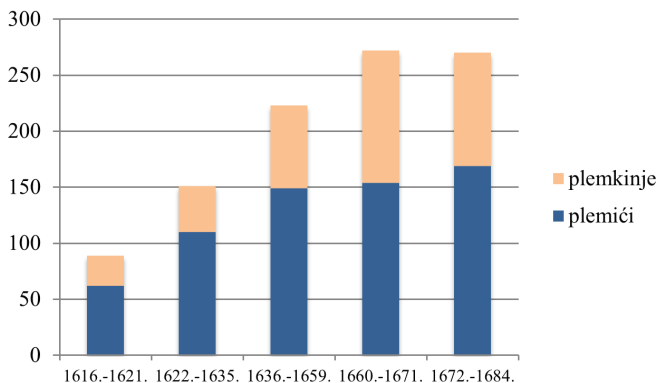
²² O trgovini gradskim nekretninama i urbanizaciji varaždinskih suburbija vidi u: Višnja BUREK, *Urbanisitički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća*, u: *Historia Varasdiensis, časopis za varaždinsku povjesnicu* br. 1, Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije, Varaždin, 2011., str. 91-105

²³ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 212

Grafikon pokazuje trend stalnog povećanja udjela plemića u gradskoj populaciji tijekom 17. stoljeća. Udjel plemstva u ukupnom broju građana koji se navode u Gradskim knjigama u razdoblju 1616. – 1621. godine je 10%, 1636. – 1659. 16,64%, a 1670. – 1684. godine 19,34%. Ove odnose treba prihvatiti s određenim oprezom jer se zapisi nakon 1636. godine uglavnom odnose na kupoprodajne ugovore. Kako je plemstvo aktivnije u takvim poslovima s obzirom na njegovu financijsku moć, odnos broja plemića i neplemića ne mora biti pokazatelj stvarnih odnosa. Međutim, i ponešto umanjeni postoci dovode u pitanje predodžbu o Varaždinu kao pretežno obrtničkom gradu.

Grafikon 3 pokazuje rodnu strukturu plemstva navedenog u Gradskim knjigama. Udjel žena u plemićkoj populaciji povećava se sredinom stoljeća. Povećanje njihovog udjela nije nužno posljedica povećanja njihovog broja u odnosu na plemiće. Jedan od razloga je i činjenica da plemkinje često nisu titulirane plemićkom titulom iako su pripadale plemićkim obiteljima. Drugi je svakako povezan sa sve većom samostalnošću kojom obavljaju pravne poslove, raspoložu imovinom ili sklapaju kupoprodajne ugovore, a takve su aktivnosti zabilježene u Gradskim knjigama.

Grafikon 3: Rodna struktura plemstva u Gradskim knjigama tijekom 17. stoljeća



U 16. i 17. stoljeću povećava se broj nositelja plemićkih titula u zemljama pod habsburškom vlašću, posebno među bogatim građanstvom. Ubrzano povećanje broja plemića ne može biti tek posljedica hiperprodukcije plemićkih titula kraljevske kancelarije. Pravo na uporabu grba i plemićke titule nije podrazumijevalo darivanje plemićkog posjeda već se grbovnica dodjeljivala osobama za vojne zasluge, obrazovanim građanima i činovnicima u različitim kraljevskim službama, ali i bogatim pojedincima koji su ih mogli kupiti. Na prijelazu 16. u 17. stoljeće plemićku titulu u Varaždinu stječu bogati građani, trgovci i obrtnici, koji su iskoristili povoljne gospo-

darske i političke okolnosti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nakon ratova s Turcima i svoju financijsku moć i ugled potvrdili plemićkom titulom. Razvoju obrta i trgovine pogodovala je povlastica kralja Matije II. iz 1618. godine na temelju koje su svi trgovci koji bi dolazili varaždinskom cestom morali svoju robu na nekoliko dana izložiti na varaždinskom trgu, a unutarjoaustrijska komora u Grazu pretvorila je Varaždin u glavno skladište soli za Međimurje i Slavonsku vojnu krajinu.²⁴ Krajem 16. stoljeća Varaždin je postao sjedištem Slavonske vojne krajine, odnosno Varaždinskog generalata.²⁵ Zapovjednici, vojnici i činovnici Generalata, koji su dolazili u grad, uglavnom su pripadnici plemstva. Oni kupuju kuće i druge gradske nekretnine, žene se varaždinskim plemkinjama i uključuju u gradsku upravu. Gradska uprava je podupirala dolazak imućnih stranaca. To potvrđuje i zapis o kupoprodajnom ugovoru kojim Ioannes Christophorus Boszerman, *purgraffius Arcis Varasdiensis*, i njegova žena pl. Elizabetha rođ. Svarczenburg (*Schwarzenberg*) kupuju kuću. Sastavljač zapisa smatrao je potrebnim zabilježiti zdravicu izrečenu kupcu i novom stanovniku grada.²⁶ Uz vojnike i činovnike Generalata tijekom 17. stoljeća pojavljuju se imena plemića koji obavljaju visoke dužnosti u Varaždinskoj županiji. Udjel vojnika i službenika Generalata i Županije ne prelazi 2 % u odnosu na ukupan broj plemstva u Gradskim knjigama što potvrđuju podaci prikazani u **tablici 3**. U varaždinskoj utvrdi bile su koncentrirane uglavnom upravne funkcije Varaždinskog generalata dok su vojnici-plaćenici bili smješteni u pograničnim utverdama.²⁷ Upravna i vojna središta svakako privlače nove doseljenike, ali bez povoljne ekonomske klime u gradu povezane s razvojem trgovine koja je bila u funkciji snabdijevanja posada u pograničnim utverdama ne bi bilo uvjeta za jačanje financijske snage novih stanovnika koja je važan faktor u društvenom pozicioniranju i temelj njihove političke moći.²⁸

Prateći pojedine obitelji u Gradskim knjigama, možemo zaključiti da je najveći dio plemstva nastao unutar društvene grupe koja se izdvojila krajem 16. stoljeća s jasno izraženim društvenim i ekonomskim značajkama i političkim ambicijama. Neven Budak je naziva aristokracijom i utvrđuje da

²⁴ Neven BUDAK, Varaždin od postanka do „zlatnog doba“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* (urednici Šicel, M. i Kaštela, S.), HAZU i Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2009., str. 6

²⁵ O Varaždinu kao sjedištu Generalata, u: Hrvoje PETRIĆ, Prilozi poznavanju Varaždina kao središta Varaždinskog generalata, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* (urednici Šicel, M. i Kaštela, S.), HAZU i Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2009., str. 245-262

²⁶ ZPGV VI, str. 262

²⁷ H. PETRIĆ, Prilozi poznavanju Varaždina kao središta Varaždinskog generalata, str. 244

²⁸ O trgovanju s vojskom u Varaždinskom generalatu i njenom utjecaju na razvoju varaždinske trgovine, u: H. PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš*, str. 268-271

pojam aristokracije ne znači nužno plemstvo već društvenu grupu koja se odvaja od ostalih građana rodbinskim vezama, imovinom i ugledom držeći u svojim rukama većinu upravnih funkcija. Njihov ugled prate manifestacije posebnosti, kao što su reprezentativne stambene zgrade na gradskom trgu, odjeća i nakit.²⁹

Osvajanje gradske uprave

Analizirajući strukturu gradske uprave i osobe koje su obavljale najvažnije gradske službe, Neven Budak je zaključio da je krajem 16. stoljeća došlo do zatvaranja gradske uprave i stvaranja oligarhije. Budak utvrđuje da su na stvaranje oligarhije u gradovima sjeverozapadne Hrvatske utjecale ekonomske prilike, demografska kretanja i centralističke težnje dvora. U 16. stoljeću broj građana se smanjuje pa se smanjuju i porezni obveznici. Stanovnici se iseljuju zbog ratova s Turcima pa opadanje broja stanovnika sužuje mogućnost izbora gradskog poglavarstva. Pravne norme kojima se utvrđuju prava i obaveze građana u funkciji su centralističkih težnji dvora. Utvrđena prava i obaveze građana mogu garantirati mir i osigurati u gradu uporište protiv partikularističke politike plemstva. Krajem 16. st. u gradovima dolazi do stvaranja senata, upravnog tijela u kojem sudjeluju samo predstavnici oligarhijskih rodova. Vlast je u rukama bogatih pojedinaca, u prvom redu trgovaca, ali sve je više i plemstva koje se doseljuje u gradove nakon prestanka turske opasnosti.³⁰

Tablica 2 pokazuje tijek tog procesa u Varaždinu od 1616. do 1684. godine. U Gradskim knjigama ima godina za koje ne postoji ni jedan zapis pa je za te godine nemoguće utvrditi sastav senata i nositelje najviših gradskih funkcija, suca, notara i fiska ili je to zbog malog broja zapisa tek djelomično moguće učiniti.³¹ Od 1618. u Gradske knjige više se nisu unosili rezultati izbora za gradske službe i senat pa to otežava utvrđivanje sastava gradske uprave. Cilj statističke obrade bio je utvrditi zastupljenost plemstva u gradskim službama i senatu. Broj novoizabranih članova trebao je pokazati koliko su gradske službe bile otvorene i dostupne svim građanima.

²⁹ N. BUDAK, *Gradske oligarhije*, str. 89

³⁰ N. BUDAK, *Pogranična gradska naselja*, str. 28-29

³¹ O načinu izbora gradske uprave i njezinoj funkciji, u: Zlatko HERKOV, *Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća*, u: *Varaždinski zbornik 1181 – 1981.*, Varaždin, 1983. str. 219-232 i N. BUDAK, *Varaždin od postanka do „zlatnog doba“*, str. 1-7

Tablica 2: Zastupljenost plemstva u gradskoj upravi u 17. stoljeću

| godina | sudac | notar | fisk | broj senatora ³² | broj plemića u senatu | broj novih članova uprave ³³ |
|--------|-----------------|----------------|----------------|-----------------------------|-----------------------|---|
| 1616. | N ³⁴ | N | N | 12 | 6 | |
| 1617. | N | N | N | 12 | 7 | 0 |
| 1618. | N | N | N | 12 | 7 | 6 (3) ³⁵ |
| 1619. | N | N | | 13 | 6 | 3 |
| 1620. | | N | N | 12 | 8 | 0 |
| 1621. | | N | | 13 | 8 | 4 (1) |
| 1622. | N | N | N | 12 | 8 | 1 (1) |
| 1623. | N | ⁻³⁶ | N | 12 | 8 | 0 |
| 1624. | N | N | N | 12 | 6 | 0 |
| 1625. | N | N | N | 12 | 7 | 3 (2) |
| 1626. | N | N | | 12 | 7 | 1 (1) |
| 1627. | N | N | | 12 | 8 | 1 (1) |
| 1628. | N | N | | 13 | 9 | 1 (1) |
| 1629. | N | N | N | 13 | 8 | 0 |
| 1630. | N | N | N | 12 | 9 | 2 (1) |
| 1631. | N | N | N | 12 | 9 | 0 |
| 1632. | N | N | N | 5 | 5 | 0 |
| 1633. | N | N | N | 3 | 3 | 0 |
| 1634. | N | ⁻³⁷ | N | 13 | 8 | 4 (1) |
| 1635. | N | N | N | 12 | 8 | 1 |
| 1636. | N | N | N | 13 | 9 | 1 |
| 1637. | N | N | N | 13 | 9 | 0 |
| 1638. | N | N | N | 4 | 4 | 0 |
| 1639. | N | N | ⁻³⁸ | 7 | 5 | 0 |
| 1640. | N | N | N | 11 | 7 | 3 (2) |
| 1641. | N | N | N | 12 | 8 | 0 |
| 1642. | N | N | - | 3 | 2 | 0 |
| 1643. | N | N | N | 9 | 7 | 0 |

³² Na temelju Zapisnika poglavarstva grada Varaždina nije bilo moguće utvrditi cjelovit sastav senata za pojedine godine jer su se nakon 1616. godine u Gradsku knjigu prestali unositi rezultati izbora senata i suca pa se broj senatora u tablici odnosi na broj osoba koje Zapisnici navode kao senatore (senatores) ili *iurate* (iurates) u navedenoj godini.

³³ Broj novih članova uprave odnosi se na osobe koje se prvi put navode kao članovi senata ili obnašaju dužnost suca, notara i fiska.

³⁴ N = nobilis. Prazna polja u tablici odnose se na osobe koje su obnašale dužnosti suca, notara ili fiska, a koje prema zapisima u Gradskim knjigama nisu bile plemići.

³⁵ Broj u zagradi odnosi se na broj plemića, novih članova gradske uprave.

³⁶ Za tu godinu ne navodi se ime notara, ali vjerojatno je tu dužnost obnašao pl. Ivan Kusen, koji je tu dužnost obnašao prethodnih i sljedećih godina.

³⁷ U zapisima za 1634. godinu nije upisano ime notara, ali je tu dužnost vjerojatno obnašao pl. Stanislav Simonich, koji je na toj dužnosti bio od 1627. do 1647. godine.

³⁸ U zapisima za navedenu godinu nije upisano ime osobe koja je obavljala dužnost fiska.

| | | | | | | |
|-------|-----------------|-----------------|---|----|----|-------|
| 1644. | - ³⁹ | - | - | - | - | |
| 1645. | - | - | - | - | - | |
| 1646. | N | N | N | 1 | 1 | 0 |
| 1647. | N | N | N | 10 | 8 | 5 (4) |
| 1648. | N | N | N | 13 | 11 | 3 (2) |
| 1649. | N | N | N | 9 | 8 | 0 |
| 1650. | N | N | | 9 | 7 | 2 (2) |
| 1651. | N | N | | 9 | 7 | 1 (1) |
| 1652. | N | N | N | 6 | 4 | 2 |
| 1653. | N | N | N | 5 | 5 | 0 |
| 1654. | - | - | - | - | - | |
| 1655. | - | - | - | - | - | |
| 1656. | - | - | - | - | - | |
| 1657. | N | - ⁴⁰ | N | 3 | 3 | 0 |
| 1658. | N | N | N | 10 | 9 | 2 (2) |
| 1659. | N | N | N | 13 | 11 | 2 |
| 1660. | N | N | N | 12 | 12 | 0 |
| 1661. | N | N | N | 10 | 8 | 2 |
| 1663. | N | N | N | 7 | 7 | 0 |
| 1664. | N | N | N | 12 | 10 | 2 (2) |
| 1665. | N | N | N | 8 | 6 | 2(1) |
| 1666. | N | N | N | 12 | 9 | 3 (2) |
| 1667. | N | N | | 11 | 8 | 1 |
| 1668. | N | N | | 12 | 9 | 2 (2) |
| 1669. | N | N | | 8 | 7 | 0 |
| 1670. | N | N | N | 12 | 10 | 2 (2) |
| 1671. | N | N | N | 12 | 2 | 1 |
| 1672. | N | N | N | 14 | 12 | 0 |
| 1673. | N | N | N | 12 | 9 | 1 |
| 1674. | N | N | N | 11 | 8 | 0 |
| 1675. | N | N | | 13 | 3 | 2 (1) |
| 1676. | N | - | - | 11 | 2 | 3 (2) |
| 1677. | N | N | N | 15 | 11 | 0 |
| 1678. | N | N | N | 13 | 9 | 2 |
| 1679. | N | N | | 11 | 7 | 1 (1) |
| 1680. | N | N | | 12 | 9 | 1 (1) |
| 1681. | N | N | - | 7 | 6 | 1 (1) |
| 1682. | N | N | | 7 | 5 | 4 (3) |
| 1683. | | N | | 13 | 9 | 4 |
| 1684. | | N | | 12 | 8 | 0 |

³⁹ U Gradskoj knjizi ne postoji nijedan zapis ni za 1644. ni za 1645. godinu pa nije moguće utvrditi članove magistrata. To se također odnosi na godine 1654. – 1656.

⁴⁰ U zapisima za 1657. godinu nije upisano ime notara. Tu je dužnost vjerojatno obnašao pl. Matija Šimuncić, koji je i sljedećih godina bio gradski bilježnik.

Tablica pokazuje da se trend zatvaranja gradske uprave započeo na prijelazu 16. u 17. stoljeće nastavlja. Većina vijećnika potvrđuje svoje mandate iz godine u godinu, ali novu oligarhiju ne obilježavaju samo imovina, ugled i manifestacije posebnosti već i plemićka titula. Krajem 16. stoljeća u gradskoj upravi plemići su samo suci Ivan Rukel i Juraj Flajšman.⁴¹ Andrej Hozjan navodi da je Juraj Flajšman st. (*Georgius Fleisman; Flaisman, Flaysman; Fleischmann*), varaždinski graditelj, sudac i vječnik te podžupan Varaždinske županije, prisegu vjernosti kralju položio 1578. godine zajedno s bratom Nikolom te rođacima Matijom i Petrom, ali su tada već navedeni kao plemićka obitelj Fleischmann.⁴² O stjecanju plemićke titule Ivana Rukela Rudolf Horvat u *Povijesti grada Varaždina* navodi da je na sjednici Hrvatskog sabora u Zagrebu 1589. godine pročitana povelja kralja Rudolfa II. kojom dodjeljuje plemstvo Ivanu Rukelu (*Ioannes Rwkkel; Rukelly; Rukell*), ali ne navodi izvor.⁴³ Plemić je vjerojatno bio i sudac i literat Blaž Škrinjarić (*Blasius Skrinjarich; Skrynyarych*).⁴⁴ Među prisežnicima između 1587. i 1602. plemići su bili i vijećnik Mihael Zeršić (*Michael Zerssich*)⁴⁵, vijećnici i notari Nikola Kolarić (*Nicolaus Kolarich*)⁴⁶ i Stjepan Fortuna de Kapolna (*Stephanus Fortuna de Kapolna*)⁴⁷ te vijećnik i literat Nikola Nagy Baletić (*Nicolaus Nagy aliter Baletich*).⁴⁸ Ostali prisežnici i odbornici su, uz literate, i gradski obrtnici, klobučari, kovači, mesari te brijači. Krajem 16. stoljeća gradsko plemstvo još nije bilo ni dovoljno brojno ni snažno da bi moglo samostalno nadzirati najviše gradske službe, među vijećnicima još je veliki broj gradskih obrtnika bez plemićke titule, ali se u najvažnijim gradskim službama i u gradskom vijeću sve češće pojavljuju ista imena, kao što su Ivan Rukel, Mihael Žambar (*Michael Sambar*), Matija Žambar (*Matthias Sambar*) i Petar Gečlin (*Petrus Gechl; Gechlin*), koji su u to vrijeme, zahvaljujući povoljnim političkim i ekonomskim okolnostima, stvorili

⁴¹ ZPGV I, str. 435

⁴² Andrej HOZJAN, *Varaždinska vojnopoštna postaja in poštarji v 16. stoletju*, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.* (urednici Šicel, M. i Kaštela, S.), Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2009., str. 168

⁴³ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Grad Varaždin, Varaždin, 1993., str. 133

⁴⁴ U ZPGV Škrinjarić se ne navodi kao *nobilis*, ali Neven Budak navodi popis dike za 1566. godinu u kojem se navodi da je *Taxa regia exacta de anno 1566, per me Mathias notarius, tempore Judicati nobilis Blasii literati*, vidi u N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 160. Kako Filić Škrinjarića navodi kao suca za 1566. godinu na temelju drugih izvora, ovaj bi popis bio dokaz njegove pripadnosti plemićkom staležu. Vidi: K. FILIĆ, *Varaždinski gradski suci*, u: *Spoimenica varaždinskog muzeja 1925 – 1935*, HAZU Zavod za znanstveni rad Varaždin, Varaždin, 1995., str. 13

⁴⁵ ZPGV III, str. 256

⁴⁶ Isto, str. 305

⁴⁷ Isto, str. 350

⁴⁸ Isto, str. 122

temelje oligarhijske vlasti.⁴⁹ U razdoblju od 1592. do 1602. godine Ivan Rukel bio je šest puta sudac i iz godine u godinu obnašao dužnost gradskog vijećnika⁵⁰. Sudac je bio i 1613. i 1614. godine.⁵¹ Emerik Riđanec (*Emericus Rigianecz; Rygyanecz*), mesar i prvi zapisiničar mesarskog ceha, bio je dugogodišnji vijećnik i sudac 1591. i 1594. godine.⁵² Gradske knjige ga ne navode kao plemića iako je kao gradski vijećnik i sudac imao veliki ugled i raspolagao značajnom imovinom. Godine 1617. u Gradskoj knjizi naveden je *egregius Ioannes Rygyanecz* kao prvi nobilirani Riđanec.⁵³ Petar Gečlin bio je sudac od 1604. do 1609. te 1612 godine. Prihvatanje takve prakse potvrđuju zapisi o provedenim izborima za gradsku upravu u kojima se ponekad navode samo novoizabrani vijećnici ili se u popisu vijećnika navode *novus iuratus*.⁵⁴

Početak 17. stoljeća okolnosti su se promijenile, broj plemića stalno raste ne samo zbog dolaska stranaca već i povećanja broja gradskih obitelji koje su postale nositelji nobiliteta. Dolazak stranaca ne treba zanemariti. Naselivši se u gradu, stranci su sigurno utjecali na društvene i kulturne tokove. Juraj Flajšman st. u grad je došao iz susjedne Štajerske, gdje mu je kasnije isto tako priznata plemićka titula na osnovi njegovih posjeda u okolini pograničnog trgovišta Rogatec.⁵⁵ Flajšman je postao jedan od najuglednijih i najbogatijih građana. Njegovom društvenom usponu sigurno je pomogao brak s Jelenom Taclin, kćerkom uglednog i bogatog građanina Matije Taclina. Međutim, društvena preobrazba počela je iznutra. Domaći ili udomaćeni građani iz gradskih obrtničkih obitelji postepeno su se uspinjali na društvenoj ljestvici do plemićke titule kojom su postali dio plemićkog staleža.

Iako se rodoslovlja najistaknutijih obitelji mogu tek djelomično rekonstruirati, nema sumnje da su to potomci mesara, zlatara, krznara, brijača, trgovaca i literata čije aktivnosti u gradskoj upravi pratimo od 1587. godine. Jedna je od takvih obitelji i obitelj Kristolovec (*Kerstolovecz, Kryztolovecz, Christolovecz*). Mihael i Ivan Kristolovec se od 1587. u gradskim knjigama povremeno spominju kao svjedoci na sudu.⁵⁶ *Ioannes Kerstolovecz* izabran je za dekuriona 1589. godine. Njegova kuća s vrtom nalazi

⁴⁹ O zatvaranju gradskih uprava i uspostavi oligarhijske vlasti u: N. BUDAK, Gradske oligarhije, str. 28

⁵⁰ ZPGV II, III

⁵¹ K. FILIĆ, Varaždinski gradski suci, str. 16

⁵² K. FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, str. 11

⁵³ ZPGV IV, str. 247

⁵⁴ ZPGV II, str. 274 i III, str. 279

⁵⁵ A. HOZJAN, Varaždinska vojnopoštna postaja, str. 168

⁵⁶ ZPGV I, str. 258

se u istočnom suburbiju, u Ciglenici.⁵⁷ Posjed je proširio 1597. kupivši od suca Franje Svršića zemljište u Cigleničkom koncu. Godine 1616. u jednom zapisu Ivan Kristolovec navodi se kao *selliparius* te je iste godine postao *vir communes*.⁵⁸ Sljedeća generacija Kristolovca već je postigla znatan društveni ugled i plemićku titulu. Žena pl. Jurja Kristolovca je pl. Elizabeta Lindvay (*Alsolindvay*, od Dolnje Lendave) s kojom 1647. kupuje kuću i zemljište u istočnom predgrađu, u Vugerskoj ulici, dakle uz kuću pok. Ivana Kristolovca koju je naslijedio Ivanov sin Mihael.⁵⁹ Susjed obitelji Kristolovec je Ivan Zakmardi. Posjed Kristolovca proteže se iza kuća istočnog suburbija do Rogoznice.⁶⁰ Pl. Mihael Kristolovec napravio je i korak dalje, 1647. godine izabran je za senatora i tu je dužnost obnašao sve do 1672. godine.⁶¹ Sličan je društveni uspon obitelji Miroslavić (*Mirozlavich; Mirozlavitth*). Godine 1595. u jednom zapisu spominje se neki *Georgius faber Mirozlavich* koji kupuje zemljište u suburbiju u Dugom koncu.⁶² Godine 1602. on je svjedok pri uvođenju Jurja Taclina i njegove žene Margarete u posjed kuće. Njegov *servitor*, kovač Matija Simon, vodi 1617. spor s obrtnicima kovačkog ceha zbog ubijenog psa.⁶³ Nakon 1617. godine ne nalazimo više vijesti o Miroslavićima sve do 1647. Te se godine spominje Blaž Miroslavić, senator i drugi suprug pl. Magdalene Kuskoczy iz jedne od najstarijih i najbogatijih gradskih plemićkih obitelji.⁶⁴ Možemo samo nagađati koliko je brak sa ženom iz ugledne obitelji pomogao Miroslavićevo ulasku u senat. Brakovi su i bili jedan od načina na koji se ulazilo u društvenu elitu. Pl. Juraj Miroslavić, vjerojatno Blažev sin, u to vrijeme tek počinje svoj put prema najvažnijim gradskim službama. On se 1647. spominje kao svjedok u jednom ugovoru.⁶⁵ Godine 1646. Juraj sa suprugom pl. Barbarom Žitomersky (*Sitomertzky; Sytemertzky; Sitomerzki; Sittomerzki*) kupuje zemljište unutar bedema za 100 rajnskih forinti, što je za gradsko zemljište u to vrijeme bio velik novac.⁶⁶ Na koji način se Miroslavić obogatio i je li Barbara, koja prema prezimenu nije bila iz gradske obitelji, donijela velik miraz u brak, nije poznato, ali od 1646. nižu se kupoprodajni ugovori kojima Juraj i Barbara kupuju brojne nekretnine na području grada. Povećanje imovine prati napredovanje u gradskim službama, od svjedoka preko gradskog kapetana

⁵⁷ ZPGV II, str. 337.

⁵⁸ ZPGV IV, str. 209.

⁵⁹ ZPGV VI, str. 208

⁶⁰ O ulicama istočnog suburbija vidi u: V. BUREK, Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija, str. 91-105.

⁶¹ ZPGV V, str. 216.

⁶² ZPGV II, str. 317.

⁶³ ZPGV IV, str. 231.

⁶⁴ ZPGV V, str. 223.

⁶⁵ ZPGV VI, str. 223.

⁶⁶ Isto, str. 205.

do senatora 1651. i suca 1657. godine.⁶⁷ Najmanje četiri puta izabran je za suca, od 1657. – 1659. i 1660. godine. Miroslavić je umro prije 1664. jer se Barbara te godine navodi kao žena drugog uglednog građanina i plemića, dugogodišnjeg senatora i notara Andrije Husa (*Andreas Husz*). Jurja će u gradskoj upravi naslijediti njegov mlađi brat, pl. Marko Miroslavić koji se već 1666. navodi kao senator, a 1668. kao sudac.⁶⁸ Marko je sudačku dužnost obavljao od 1668. do 1677. Nakon Marka Miroslavića nema više podataka o muškim članovima obitelji, ali kći Blaža Miroslavića Magdalena udala se za zamjenika plemićkog suca Varaždinske županije te dugogodišnjeg gradskog senatora i suca Matiju Petrovića. U gradskoj knjizi nalazi se zapis o ženidbenom ugovoru između pl. Matije Petrovića i pl. Magdalene Miroslavić kojim jedno drugome daruju polovicu dobara. Kako je Magdalena umrla prije Matije, on je naslijedio polovicu njezinog velikog imetka.⁶⁹ Primjer Miroslavića pokazuje tendenciju uspostavljanja nasljedne vlasti, ali nestankom muških potomaka taj niz je prekinut. Najbliže uspostavljanju nasljedne vlasti bila je obitelj Žambar. Uspon tog roda započeo je krajem 16. stoljeća sa zlatarom Petrom i krznarom Matijom. Od 1616. do 1665. ne postoji godina u kojoj najmanje jedan član te obitelji nije bio u senatu ili nekoj od funkcija u upravi. Godine 1630. i 1631. Juraj Žambar bio je fisk, a u senatu su sjedili Gašpar, Mihael i Ivan Žambar. Gašpar Žambar bio je i zamjenik suca.

Tablica 2 pokazuje da su nakon 1622. godine svi suci i notari nositelji nobiliteta. U prvoj polovici 17. stoljeća još ima godina u kojima su neplemići, doduše u manjini, prisutni u senatu, ali nakon 1650. njihova prisutnost je zanemariva. Broj novih osoba u gradskoj upravi je mali i kreće se između jedne do tri. Osobe koje obavljaju gradske službe potvrđuju svoje mandate iz godine u godinu. Još su zanimljiviji podaci o broju mandata pojedinih plemića u najznačajnijim gradskim službama. Među sucima najveći broj mandata u razdoblju od 1616. do 1651. imao je Petar Riđanec, ukupno trinaest, slijedi Marko Miroslavić s osam i Stjepan Zgrabijaš s pet mandata. Među notarima je bilo najmanje promjena, što je razumljivo s obzirom na to da ta služba zahtijeva obrazovane osobe. Juraj Kusen je dužnost notara obavljao vjerojatno deset mandata, uz dva mandata suca, Matija Šimunčić osam, Andrija Hus petnaest, ali najduže se na toj dužnosti zadržao Stanislav Zimonić koji je najmanje sedamnaest godina obnašao dužnost gradskog notara. Od 1617. do 1684. najviše izmjena bilo je na dužnosti fiska. Tu su dužnost obnašale dvadeset i dvije osobe, među njima tri iz obitelji Žambar i dvije iz obitelji Lucinić. Najviše, šest mandata, dužnost fiska

⁶⁷ Isto, str. 217, 317.

⁶⁸ ZPGV VII, str. 315, 343.

⁶⁹ Isto, str. 106.

obnašao je Jakob Jakopović, Andrija Janečić vjerojatno pet te Gašpar i Ivan Žambar po četiri mandata. Ta je funkcija bila izuzetno važna s obzirom na to da je fisk vodio brigu o gradskoj blagajni, prihodima i rashodima te prodaji gradske imovine.

Zanimljiv pokazatelj odnosa snaga u gradskoj upravi je struktura plemstva prema zvanjima i zanimanjima prikazana u **tablici 3**. Dok su notari krajem 16. stoljeća smatrali važnim u zapisu navesti zanimanja građana koji se pojavljuju pred gradskim sucem, pa iz tog razdoblja imamo mnogo informacija o gradskoj privredi, u 17. stoljeću to je izuzetak, ne samo kad je u pitanju plemstvo već i obični građani. Izuzetak su zvanja zapovjednika Granice, pograničnih utvrda i županijskih činovnika, koja su precizno navedena. Njihov dolazak u grad zabilježen je jer su kupovali gradske nekretnine te su kupoprodajni ugovori zapisani u Gradskim knjigama dokaz vlasništva.

Tablica 3: *Struktura varaždinskog plemstva prema zanimanjima i zvanjima*

| | 1616. - | 1622. - | 1636. - | 1660. - | 1673. - |
|---|------------|------------|------------|------------|------------|
| | 1621. | 1635. | 1659. | 1672. | 1684. |
| Obrtnici | 2 | 2 | 2 | | |
| Trgovci | 3 | 6 | 10 | 6 | 2 |
| Literati | 4 | 1 | | | 1 |
| Tridesetničari | 1 | | 3 | 1 | 4 |
| Županijski činovnici (župani, podžupani, plemićki suci, bilježnici) | 7 | 3 | 3 | 5 | 8 |
| Vojnici u pograničnim utverdama | 1 | 1 | 3 | 4 | 3 |
| Zapovjednici pograničnih utvrda i Slavonske vojne krajine | 7 | 9 | 12 | 4 | 11 |
| Činovnici granice (suci, upravitelji dobara, kaštelani, bilježnici) | 3 | 4 | 2 | 4 | 4 |

Broj plemića koji su navedeni kao obrtnici izuzetno je mali. Vjerojatno ih je bilo više, ali obrt možda više nije bila djelatnost koja je donosila prihod i ugled kao krajem 16. stoljeća. Gradska elita našla je druga područja djelovanja koja su joj donosila ugled, čast i moć.

U gradovima sjeverozapadne Hrvatske sve veći utjecaj u upravama imaju, uz plemstvo, doseljeni trgovci.⁷⁰ Takav trend je prisutan u Grazu i

⁷⁰ N. BUDAK, Pogranična gradska naselja, str. 28

drugim gradovima panonskog i podunavskog prostora.⁷¹ U Varaždinu se takav trend ne primjećuje. U gradskoj upravi malo je osoba koje Gradske knjige navode kao trgovce. Trgovci koji su se doselili u grad, kao što su Gonan, Staudinger i Solar, nisu imali značajnijeg utjecaja u gradskoj upravi. Ivan i Leonard Gonan iz Italije, kako navodi Gradska knjiga, proglašeni su novim građanima 16. ožujka 1588. godine.⁷² Poslovi su im očito dobro krenuli jer su već 1592. kupili kamenu kuću na glavnom gradskom trgu koja je pripadala pok. Ivanu Pergošiću. Stjepan Gonan se kao plemić prvi put spominje 1636. godine.⁷³ Gradske knjige navode Gonane kao svjedoke pri sklapanju kupoprodajnih ugovora, dekurione i kapetane, ali do 1684. samo je Stjepan Gonan zabilježen kao senator i zamjenik fiska (1634. godine). Slično je i sa Staudingerima. Andrija Staudinger prvi se put navodi 1592. godine kao *institor* i muž Doroteje, kćeri pok. zlatara i suca Petra Žambara. Prvi nobilirani Staudinger je Ivan Staudinger 1634. godine, ali ni plemićki naslov mu nije osigurao mjesto u gradskoj upravi. Jakob Solar se prvi put spominje u zapisu o kupovini kuće 1618. te se navodi kao *institor et civis civitatis Varasdiensis* bez plemićkog naslova.⁷⁴ Već 1623. navodi se kao *nobilis, negotiator et concivis nostris*, koji gradu posuđuje znatan novac jer mu gradsko poglavarstvo odobrava da u ime duga uzme s općinskih pašnjaka 50 volova, što je u to vrijeme bila velika vrijednost.⁷⁵ Trgovačka obitelj Gečlin, jedna od najutjecajnijih obitelji u gradu na prijelazu 16. u 17. stoljeće, izgubila je utjecaj u senatu i gradskim službama. Filić navodi četiri izbora Petra Gečlina za suca, zadnji put 1612. godine.⁷⁶ Nakon 1612. Petar Gečlin se kao senator navodi još samo 1625. i 1626. godine. Ni jedan član te obitelji nije obavljao nikakvu funkciju u gradskoj upravi nakon 1626. godine. Razlog možda treba tražiti u sukobima u gradskoj upravi i pobuni građana protiv Petra Gečlina i magistrata 1606. u koju se se umiješali ban i nadvojvoda Matija. Nezadovoljstvo građana izazvao je ugovor koji su Petar Gečlin i magistrat sklopili s Tomom Erdödyjem u kojem su sva sporna pitanja između grada i vlastelina riješena u korist Erdödyja.⁷⁷ Samo su dva trgovaca i plemića u razdoblju od 1617. do 1684. izabrana u senat i na sudačku dužnost: Gašpar Mikeffalvay i Matija Trupay. Tek 1683. u senat su izabrani veletrgovci Danijel Praunsperger i Karlo Ruesz koji su niz godina

⁷¹ Gerhard PFERSCHY, *Handwerk und Gewerbe als Basis der steirischen bürgerlichen Welt*, u: *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 1988*, Zagreb, 1995., str. 52

⁷² ZPGV I, str. 269

⁷³ ZPGV VI, str. 89

⁷⁴ ZPGV IV, str. 298

⁷⁵ ZPGV V, str. 126

⁷⁶ K. FILIĆ, *Varaždinski gradski suci (načelnici)*, str. 16

⁷⁷ Usp. Josip ADAMČEK, *Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII. stoljeću*, u: *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., str. 240-241

bili njegovi članovi, a Ruesz je 1689. izabran za suca.⁷⁸ Popis senatora, sudaca, fiska i notara pokazuje da je proces zatvaranja gradske uprave ubrzan tijekom 17. stoljeća, ali pristup nije ograničen samo neplemićima već i novim stanovnicima bez obzira na njihovu plemićku titulu i financijsku moć. Ulazak novih ljudi više je bila potreba popune slobodnih mjesta zbog izumrća roda ili nedostatka muških potomaka nego želja za otvaranjem uprave strancima.

Borba plemića za osvajanje gradske uprave ušla je u svoju završnu fazu krajem 17. stoljeća. Izbor neplemića Jurja Kallandera za suca 1683. pokazuje da se građani još nisu spremni odreći mogućnosti da utječu na gradsku upravu i odluke koje ona donosi. Kallander je izabran za suca i sljedećih godina sve do 1686., a nakon Kallandera ponovno je izabran plemić Matija Petrović. Do 1698. na dužnosti suca izmjenjuju se Juraj Kallander i plemići Matija Petrović, Karlo Ruesz i Matija Marić. Takav ishod izbora pokazuje da ni jedna strana nema nadmoć, ali ni jedna još ne želi priznati poraz. Događaji su kulminirali 1698. kad su građani, nezadovoljni njegovim radom, s položaja suca zbacili Matiju Marića i postavili Jurja Kallandera. Nakon pritužbi jedne od sukobljenih strana, vjerojatno plemićke, Hrvatski sabor je odredio da protonotar Juraj Plemić ispita prilike u varaždinskoj upravi i da je uredi kako je to uređeno u drugim slobodnim kraljevskim gradovima. Juraj Plemić je izradio *Statut grada Varaždina*, koji je prihvatio te gradskoj upravi i senatu nametnuo varaždinski župan grof Juraj Erdödy 1699. godine.⁷⁹ Statut je utvrdio način izbora suca, pri čemu je to pravo dao senatorima ili plemićkim prisežnicima te obrazovanim i prikladnim sugrađanima.⁸⁰ Gradsko plemstvo koje već dugo obavlja najviše dužnosti u gradu i ima većinu u senatu dobilo je i zakonski okvir takvog stanja. Međutim, prvi sudac izabran prema prihvaćenom *Statutu* bio je Juraj Kallander. Njegov izbor za gradskog suca i u tim novim uvjetima pokazuje da su sukobi oko preuzimanja vlasti u gradu daleko od svog završetka.

Kakva je bila uloga kralja kao vlasnika grada u donošenju Statuta grada Varaždina 1699. godine tek bi trebalo istražiti. U uvodnom dijelu Statuta navodi se grof Juraj Erdödy, tavernik, nasljedni župan Varaždinske županije i vrhovni zapovjednik grada, kao osoba kojoj su nezadovoljni građani iznijeli pritužbe protiv gradske uprave te je kao rješenje krize građanima nametnuo Statut.⁸¹ Veza s kraljem mogao bi biti Juraj Plemić, prabilježnik Kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, podžupan Varaždinske župani-

⁷⁸ ZPGV X, str. 104

⁷⁹ Z. HERKOV, Organizacija uprave grada Varaždina, str. 223

⁸⁰ Statuta civitatis Varasdiensis, u *Statut grada Varaždina*, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2001. (preveli i priredili J. Kolanović i M. Križman), str. 59

⁸¹ Isto, str. 59

je, ali i kraljev savjetnik. Kraljevska povjerenstva i najviše upravne instance upleću se u uređivanje unutrašnjih odnosa slobodnih kraljevskih gradova tijekom 17. i 18. stoljeća i snagom kraljevskog autoriteta nameću gradske statute.⁸² Takvu politiku možemo povezati s namjerom vladara da modernizira pravni sustav slobodnih kraljevskih gradova i stvori pravni okvir koji će omogućiti gradskim upravama da štite i provode utvrđena prava i obaveze. Prepuštanjem gradske uprave bogatom, plemićkom i obrazovanom dijelu gradskog stanovništva, stvoreni su preduvjeti za provođenje dvorske centralizatorske politike u 18. stoljeću.

Faktori moći

Verikalno društveno raslojavanje događalo se paralelno sa sve izraženijim razlikama u bogatstvu gradskih obitelji. Ekonomska snaga tek je jedan, doduše vrlo važan, faktor političke moći koji je plemstvu omogućio uspješno osvajanje gradske uprave. Uz ekonomsku snagu važni faktori bili su razina obrazovanja koja je bila preduvjet za obavljanje službi u gradskoj i županijskoj upravi i Varaždinskom generalatu i rodbinske veze kojima se ne povezuju samo pojedine gradske obitelji već se, što je daleko važnije, uspješno povezuju obrtničke djelatnosti, a posebno trgovački interesi i njima akumulirani kapital.

Iako dobivanje plemićke titule nije bilo povezano s darovanjem zemljišnog posjeda, gradsko plemstvo je posjedovalo značajne poljoprivredne površine na području grada i Županije, a najbogatije obitelji i izvan Varaždinske županije. U sporu oko nasljedstva Ane Justine Ferinberg, udovice Ivana Rukela ml., s njegovim bratom i sinovima iz prvog braka, navode se posjedi obitelji na teritoriju grada, Varaždinske i Zaladske županije i u provinciji Unutarnjoj Austriji.⁸³ Ulaganje u poljoprivredna zemljišta i trgovina vinom, žitom i stokom bili su važan dio prihoda gradskim obiteljima o čemu svjedoče brojne kupoprodajne transakcije koje možemo pratiti u Gradskim knjigama.

U **tablici 4** prikazane su nekretnine koje su kupili Barbara Žitomerski i njezin suprug senator i gradski sudac Juraj Miroslavić u razdoblju od 1645. do 1660. godine. U tom razdoblju ne postoji ni jedan zapis o prodaji njihove imovine.

⁸² Isto, str. 19

⁸³ ZPGV V, str. 378, 379

Tablica 4: Kupoprodajne transakcija Barbare Žitomerski i Jurja Miroslavića od 1645. do 1660.

| kuće, zemljišta | cijena u forintama | oranice | cijena u forintama | vinogradi, sjenokoše | cijena u forintama |
|-------------------|--------------------|----------------|--------------------|----------------------|--------------------|
| gradsko zemljište | 100 | 1 ral oranice | 18 | vinograd | 190 |
| kuća | 100 | 3 rala oranice | 45 | vinograd | 52 |
| zidana kuća | 1600 | 2 rala oranice | 45 | sjenokoša | 25 |
| gradsko zemljište | 80 | 1 ral oranice | 14 | vinograd | 26 |
| | | 4 rala oranice | 73 | | |
| | | 3 rala oranice | 36 | | |
| | | 2 rala oranice | 24 | | |
| | | 3 rala | 42 | | |

Mladi par je najprije kupio kuću kod Donjih vrata s vanjske strane uz gradski bedem za 100 rajnskih forinti.⁸⁴ Dvije godine nakon toga kupuju zidanu kuću *in publico foro* za 1.600 rajnskih forinti.⁸⁵ U dvije godine poraslo je njihovo bogatstvo i ugled te su se iz gradskog predgrađa preselili na glavni gradski trg na kojem su svoje kuće imali najugledniji i najutjecajniji građani. Kupnjom kuće gradske obitelji su osigurale životni prostor, dok je kupnja alodija, vinograda bila u funkciji gradskih domaćinstava. Međutim, kontinuirano povećavanje poljoprivrednih površina u vlasništvu pojedinih obitelji može se povezati s njihovim uključivanjem u vrlo unosnu trgovinu i snabdijevanje pograničnih posada Varaždinskog generalata.⁸⁶ Pojedine plemićke obitelji, porijeklom iz obrtničke sredine, s vremenom se uključuju u daleko unosnije poslove koji su donosili i veće prihode, ali i veće rizike. Osim stanovnika grada, poljoprivredne površine kupuju stranci, privremeni stanovnici grada, službenici i vojnici Varaždinskog generalata. Zapovjednik Slavonske krajine Sigismund Friedrich Trautmannsdorf (*Sigismundus Fridericus de Trautmanstorff; Trautnstorff*) i njegova žena Marija Izabela kupuju kuću, gradsko zemljište, alodij, sjenokoše i vinograde. Trautmannsdorfi su kupili sve nekretnine koje je posjedovao na području grada pok. Vilhelm Mandih, podkapetan Križevačke utvrde.⁸⁷

Prodaja nekretnina radi podmirivanja duga vjerovnicima pokazuje sve rizike takvih obrata. Vjerovnik plemića Ivana Riđanca je David Grgurić pl. od Spuhlje (*Püchelhof*). Riđanec mu je bio dužan 1.216 ugarskih forinti, što je u to vrijeme bio velik novac. Riđanec očito nije mogao vratiti dug zbog čega

⁸⁴ ZPGV VI, str. 274

⁸⁵ Isto, str. 302

⁸⁶ H. PETRIĆ, Prilozi poznavanju Varaždina kao središta Varaždinskog generalata, str. 258

⁸⁷ ZPGV V, str. 315-316

su gradski sudac i prisežnici prodali kuću Riđanca unutar bedema za iznos duga.⁸⁸ U IV. svesku Gradske knjige možemo pratiti poteškoće u kojima se našla plemkinja Ana Žambar, kćerka zlatara Petra Žambara i udovica veletrgovca Vinka Pergera, koja je rasprodavala vlastite nekretnine da bi namirila vjerovnike. Stalna potražnja za kapitalom koji će biti u funkciji unosnih poslova otvorila je bogatim građanima i drugu mogućnost zarade. Plemića Stjepana Kecera zapis navodi kao kreditora u čije ime gradski fisk Gašpar Žambar prodaje kuću Jurja Bruneca i njegove žene Doroteje Spieszhomer, kćerke trgovca Filipa Spieszhomer.⁸⁹ Uzimanje nekretnina u zalag za posuđeni novac bio je unosan posao imućnih građana sa ili bez plemićke titule i način stjecanja brojnih nekretnine na području grada. Ugovori o zalogu brojni su nakon velikih prirodnih katastrofa, suše i požara, kojima određen broj građana postaje financijski ovisan o gradskim moćnicima. U drugoj polovici 17. stoljeća imućne obitelji novac stečen trgovinom sve su više ulagale u nekretnine umjesto da ga izlože trgovačkim rizicima.

Imovina pojedinih obitelji povećavala se brakovima među pripadnicima gradske elite. Na temelju gradskih knjiga nije moguće izraditi cjelovita rodoslovlja varaždinskog plemstva, ali postoji dovoljno informacija na temelju kojih možemo utvrditi da su takvi brakovi bili česti. Uz učvršćivanje financijske i političke moći, brakovima se uspostavljaju šire veze pa se mladenke i mladoženje dovode iz područja izvan grada i Županije, vjerojatno i iz Ugarske te Austrije. To potvrđuje *shema 1* koja pokazuje rodbinske veze plemićke obitelji Rukel, jedne od najutjecajnijih u gradskoj upravi.

U Gradskim knjigama nema informacija o tome da su Rukeli bili trgovačka obitelj, ali brakovima su došli u rodbinske veze s trima najvažnijim trgovačkim obiteljima u gradu, Gečlin, Gonan i Solar. Podjednako su zanimljive rodbinske veze obitelji Žambar i Kuskoczy.

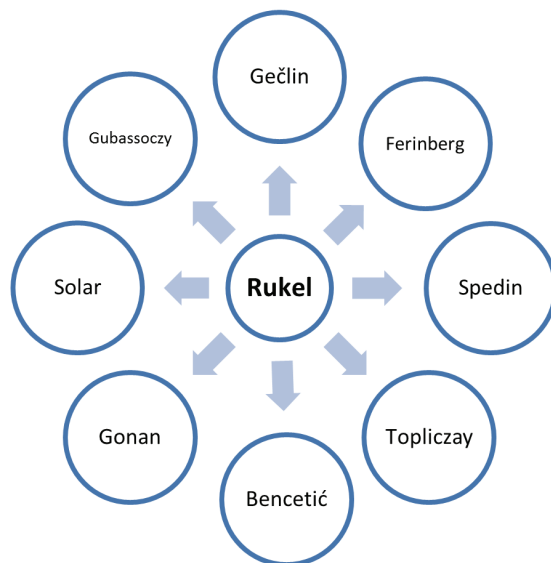
Sljedeći, ne manje važan faktor političke moći, bila je razina obrazovanja. Krajem 16. stoljeća u Varaždinu je djelovala gradska škola koja je možda postojala već u 14. stoljeću.⁹⁰ U ugovorima o skrbištvu krajem 16. stoljeća navode se obaveze skrbnika da djecu šalju u školu i brinu se za njihovo obrazovanje.⁹¹ Godine 1636. počinje s radom isusovačka gimnazija. Iako je dolazak isusovaca u Varaždin i otvaranje gimnazije povezano s nastojanjem da se spriječi širenje protestantizma u gradu, otvaranje takve škole utjecalo je na promjenu obrazovne strukture gradskog stanovništva. Viša razina znanja stjecala se na sveučilištima izvan Hrvatske, što je bilo dostupno sinovima bogatih gradskih obitelji. Podatke o odlasku varaždinskih

⁸⁸ ZPGV IV, str. 247

⁸⁹ Isto, str. 238

⁹⁰ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 127

⁹¹ ZPGV I, str. 432-433



Shema 1: Rodbinske veze obitelji Rukel

studenata na sveučilišta u Beč, Graz i Krakov u 15. i 16. stoljeću donosi Neven Budak koji je pronašao imena devetnaestorice studenata iz Varaždina na studiju u Beču u razdoblju od 1455. do 1566. godine te jedanaesticu na studiju u Krakovu u razdoblju od 1457. do 1582. godine. Varaždinskih je studenata vjerojatno bilo i na drugim srednjoeuropskim sveučilištima, dok se na talijanskim pojavljuju rijetko.⁹² Ulaganje u obrazovanje moglo se višestruko isplatiti. Literati su uživali veliki ugled, a obrazovanje je otvorilo put prema gradskim i županijskim službama. Gradska i županijska uprava trebala je školovane ljude, poznavatelje latinskog jezika i prava. Literati se često navode kao prokurator, što je također bio izvor zarade. Krajem 16. stoljeća varaždinskim studentima zbog blizine sve privlačnije postaje Sveučilište u Grazu otvoreno 1586. godine. Izbor Graza kao mjesta studiranja imao je i druge razloge. Graz je bio sjedište Dvorskog ratnog vijeća, glavni grad unutarnjoaustrijskih zemalja i jedno od glavnih središta protureformacije na tom području.⁹³

Odlazak jednog varaždinskog studenta iz plemićke obitelji u Graz zabilježila je Gradska knjiga 1592. godine. U sudskom sporu između pl. Katarine Nagy, udovice Stjepana Nagya, i pl. Sigismunda Palffyja spominje

⁹² N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 129

⁹³ Hrvoje PETRIĆ, O katoličkoj obnovi i obrazovanju na prostorima Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije u 17. stoljeću, *Podravina*, Volumen 4, br. 8, Koprivnica 2005., str. 154

se Katarinin sin. Zapis navodi da je Palffy poveo njezinog dječaka prije 3 godine u Graz, platio mu putem ručak jer dječak nije imao više od 2 talira koje mu je majka dala da kupi knjige i druge potrebne stvari. Palffy mu je bio prisiljen platiti put i smještaj u Grazu pa je na njega potrošio 4 rajnske forinte i 36 krajcara. Katarina je obećala vratiti novac, ali to nije učinila.⁹⁴ Krešimir Čvrljak je, na temelju popisa studenata Sveučilišta u Grazu od 1586. do 1630. koji je objavio Johann Andritsch u *Die Matrikeln der Universität Graz*, izdvojio studente koji potječu iz Varaždina, ali među njima nije našao nijedanog studenta s prezimenom Nagy.⁹⁵ Ukoliko još nije imao osamnaest godina, Palffy ga vjerojatno nije vodio na studij u Graz već na školovanje u tamošnji isusovački kolegij koji postoji od 1573. godine. Nikolu Nagya Baletića, sina pl. Katarine Poznan, udovice pl. Stjepana Nagya, zapisi spominju od početka 1592. godine. U zapisu o odluci gradskog poglavarstva od 4. travnja 1592. godine kojom grad prema banskom nalogu mora poslati 46 pješaka i 2 konjanika u kraljevski banderij, Nagy se navodi kao *nobilis adolescens Nicolaus Nagh, capitaneus*.⁹⁶ Zapis datiran 2. srpnja iste godine o novačenju vojske pod kraljevsku zastavu ponovno navodi Nikolu Nagya kao *capitaneus*. Tituliranje *adolescens* upućuje na njegovu mladost, ali njegovo imenovanje za kapetana upućuje na dovoljan broj godina te njegovo iskustvo. Gradske knjige ne daju informaciju o tome je li Nagy sudjelovao u ratu. Nikola Nagy se tijekom 1592. i 1593. nekoliko puta navodi kao svjedok pri sklapanju kupoprodajnih ugovora pa se ne može utvrditi njegova odsutnost iz grada. Od 1597. godine u gradskim knjigama navodi se Nicolaus Nagy *aliter* Baletich, literat i prokurator, koji je 1600. izabran za prisežnika Gradskog vijeća.⁹⁷ Iste godine bio je s pl. Mihaelom Zeršićem izaslanikom grada Varaždina na zasjedanju Zajedničkog ugarsko-hrvatskog sabora u Požunu te je izvijestio Gradsko vijeće o zaključcima zasjedanja.⁹⁸ Nagy je izabran za prisežnika i sljedeće 1601. te 1602. godine. Nema sumnje da se radi o dječaku kojeg je Sigismund Palffy odveo u Graz i koji se, nakon povratka u Varaždin, postepeno uspinjao na društvenoj ljestvici sve do člana gradskog senata. Budak navodi da se samo jedan student iz Varaždina u 16. stoljeću upisao na Sveučilište u Grazu, plemić Lovro Palffy, *Sclauus*, 1591. godine.⁹⁹ Imatrikulaciju iz godine 1591. s imenom *Laurentius Palffy, Sclauus, Varasdiensis, Nobilis* navodi i Čvrljak ističući također

⁹⁴ ZPGV II, str. 153

⁹⁵ K. ČVRLJAK, *Humanizam i humanisti renesansnog Varaždina*, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2011., str. 30-36

⁹⁶ ZPGV II, str. 94

⁹⁷ ZPGV III, str. 256

⁹⁸ Isto, 296.

⁹⁹ N. BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 127

da je bio prvi student iz Varaždina na Sveučilištu u Grazu.¹⁰⁰ Radi se o sinu Sigismunda Palffyja koji se, kao i Nikola Nagy Baletić, nakon školovanja vratio u Varaždin. Godine 1598. sklopio je nagodbu s Nikolom Aizenpartom u vezi obveznice svojeg oca.¹⁰¹ On nije izgradio karijeru u gradskoj upravi možda zbog brojnih sudskih parnica koje je njegov otac, Sigismund Palffy de Kapolna, vodio s varaždinskim građanima.¹⁰²

Palffy i Nagy nisu bile jedine plemićka obitelji koje su svoje sinove školovale u Grazu i Beču. U matrikuli studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Grazu za godinu 1607. navodi se *Georgius Kussen, Illyricus, Varasdiensis*.¹⁰³ Vrlo je vjerojatno da je to Juraj Kusen koji se već 1616. navodi kao *fiscus civitatis* u zapisu o vlasništvu nad šumom Zbeljevščak.¹⁰⁴ Kusen je bio notar od 1618. do 1626., a 1627. i 1628. godine bio je izabran za suca. U Grazu su studirali i sinovi obitelji Žambar. U popisu studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Grazu za godinu 1612. navode se dva studenta s prezimenom Žambar iz Varaždina: *Michael Sambar, Croata, Varasdiensis* i *Ioannes Sambar, Nobilis, Croata, Varasdiensis*. Mihael je sin pl. Matije Žambara, krznara i senatora, i pl. Uršule Lastezini.¹⁰⁵ Mihael Žambar se 1630. i 1631. navodi kao senator. Zapis iz 1617. navodi Ivana Žambara kao sina Gašpara Žambara, gradskog senatora i fiska.¹⁰⁶ Ivan Žambar navodi se kao *barberius* i *literatus*.¹⁰⁷ On će, kao i drugi članovi obitelji Žambar, stvarati karijeru u gradskoj upravi.

Godine 1627. u popisu studenata Sveučilišta u Grazu upisano je ime *Jacobus Jacopouich, Croata, Warasdiensis*. Iste je godine upisan i *Franciscus Ioannes Mikefaluay, N. Croata, Varasdiensis*.¹⁰⁸ Pl. Jakob Jakopović prvi se put spominje u Gradskoj knjizi 1647. godine kao svjedok u sklapanju jednog kupoprodajnog ugovora.¹⁰⁹ Od te godine obavljao je najznačajnije dužnosti u gradskoj upravi i bio je najaktivniji vijećnik dugi niz godina. Od 1651. do 1659. bio je fisk, a najmanje je dva puta bio izabran za suca. 1627. navodi se u popisu studenata Sveučilišta u Grazu *Franciscus Ioannes Mikefaluay, N., Croata, Varasdiensis*.¹¹⁰ Vjerojatno se radi o sinu Gašpara Mike-

¹⁰⁰ K. ČVRLJAK, *Humanizam i humanisti*, str. 31

¹⁰¹ ZPGV III, str. 180

¹⁰² O Sigismundu Palffyju i obitelji Palffy u: A. HOZJAN, *Varaždinska vojnopoštna postaja*, str. 268

¹⁰³ K. ČVRLJAK, *Humanizam i humanisti*, str. 32

¹⁰⁴ ZPGV IV, str. 137

¹⁰⁵ ZPGV V, str. 220

¹⁰⁶ ZPGV IV, str. 250

¹⁰⁷ Isto, str. 317, 329

¹⁰⁸ K. ČVRLJAK, *Humanizam i humanisti*, str. 33

¹⁰⁹ ZPGV VI, str. 224

¹¹⁰ K. ČVRLJAK, *Humanizam i humanisti*, str. 33

falvaya koji se nakon povratka u Varaždin oženio Martom Gonan. Ne znamo čime se Franjo bavio. Hrvoje Petrić donosi popis studenata iz hrvatskih zemalja na sveučilištu u Olomoucu u razdoblju od 1569. do 1781. u kojem navodi dva studenta iz Varaždina 1651. godine, *Ioannesa Rochoschitza* i *Iacobusa Sigismundusa Solara*¹¹¹, ali vijesti o njima ne nalazimo u Gradskim knjigama. Matija Rokočić bio je senator od 1616. do 1625., a 1621. bio je izabran za suca. Prvi Solar koji se spominje u Gradskim knjigama je Jakob Solar kojeg zapis iz 1618. godine naziva *institor et civis*.¹¹²

Ovaj, tek djelomični pregled varaždinskih studenata na europskim sveučilištima, literata koji nakon povratka sa studija postaju senatori, notari, gradski rizničari i suci, pokazuje da je za napredovanje u društvenoj hijerarhiji osim ekonomske moći bila potrebna i intelektualna nadmoć. Njihovo uključivanje u gradsku upravu bila je neminovnost jer pravni i bilježnički poslovi tijekom stoljeća postajali su sve složeniji te se više nisu mogli obavljati bez obrazovanih literata. U nedostatku takvih obrazovanih građana u te će se službe uključiti činovnici i dužnosnici Varaždinske županije i Generalata, istovremeno varaždinski građani. Pojedini plemići, posebno u drugoj polovici 17. stoljeća akumuliraju različite službe izvan gradske jurisdikcije te postaju dio različitih pravnih sustava. Plemić Matija Šimunčić bio je *senator, notarius*¹¹³ i *viceiudex Comitatus Varasdiensis*¹¹⁴. Najviše funkcija je akumulirao Gabrijel Jurjević koji je bio *iuratus, notarius*¹¹⁵, *secretarius bani Nicolai a Zrinio* i *Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis Tricessimae Varasdiensis contrascriba*¹¹⁶.

Zaključak

Na primjeru povijesti Varaždina u 17. stoljeću možemo pratiti kako se unutar gradske zajednice koja je prostorno jasno omeđena gradom unutar bedema i njegovim suburbijima, a pravno slobodama i pravima zapisanim u ispravama koje čuva i brani, odvija proces kojim manjina osvaja prava koja pripadaju svima. Pokušaji osvajanja gradske uprave ne uspijevaju odmah. Gradski oligarsi trebali su svoje težnje opravdati i višim društvenim statusom, a to im je omogućila plemićka titula. O zaslugama i okolnosti-

¹¹¹ Hrvoje PETRIĆ, Studenti iz hrvatskih zemalja na sveučilištu u Olomoucu u ranom novom vijeku (1569. – 1781.) s posebnim osvrtom na studente iz križevačkog kraja, *Cris*, god. XII., br. 1/2010., str. 221-225

¹¹² ZPGV IV, str. 399

¹¹³ ZPGV VI, str. 299, 407

¹¹⁴ ZPGV VI, str. 315

¹¹⁵ Isto, str. 217, 270

¹¹⁶ ZPGV VII, str. 146, 337

ma koje su omogućile obrtnicima i trgovcima dodjeljivanje statusa plemića možemo samo nagađati. U njima se s ekonomskom i društvenom moći isprepleću ugled i obiteljska tradicija, a osobni interesi s javnim zaslugama.

Obični građani, trgovci i obrtnici tom se procesu nisu mogli oduprijeti, njihovi pokušaji da proces zaustave uvest će grad u razdoblje sukoba tijekom cijelog 17. stoljeća. Postoji jasna razlika između sukoba u gradskoj upravi na početku i na kraju stoljeća. Sukobljene strane na početku stoljeća još ne pripadaju suprotnim staležima, a plemstvo je još u manjini. Građani vjeruju u moć starih povelja i zapisanih povlastica koje nisu razlikovale građane prema njihovoj staleškoj pripadnosti već prema pripadnosti gradskoj zajednici. Međutim, u društvu koje se na početku novog vijeka raslojavalo na sve veći broj društvenih grupa koje su branile svoje posebnosti i privilegije, vrijedilo je pravo moćnijeg i u ekonomskom i u društvenom smislu. Manjini je na taj način otvoren put kojim su prava koje je uživala *tota communitas* pretvorili u svoja staleška i osobna prava i na taj su način dobili mogućnost da reguliraju ne samo gospodarske već i društvene i političke tokove cijele zajednice.

U malobrojnoj zajednici u kojoj su građani stoljećima branili svoje pravo da biraju i nadziru upravu i da na taj način sudjeluju u ekonomskom i društvenom razvoju grada, mogu se pratiti sve etape i procesi kojima, zahvaljujući ekonomskoj moći i izmijenjenoj staleškoj strukturi, malobrojna društvena skupina postepeno uzurpira temeljna prava svih građana. Kako taj proces zadržati u okvirima u kojem će opće dobro nadvaladati osobne interese malobrojnih društvenih elita, nisu riješile ni današnje moderne demokracije.

Summary

Socio-economic features of the town of Varaždin's urban nobility in the 17th century

In the late 16th and early 17th century, the socio-economic structure of Varaždin's population underwent significant changes. The changes were not a particularity of the town alone, but were rather, a part of the socio-economic changes visible in the towns of Southwestern Croatia at the beginning of The Modern Age. In certain towns, rich and influential social groups consisting of persons who held the most important public offices in the town administration became more prominent, and an oligarchical rule was established. The Varaždin town oligarchy built its social status and public influence on economic power and the public offices it held in the town's administration, Varaždin county and the territory of Slavonian Krajina. During the 17th century, members of this social group received nobility titles and became urban nobility. Due to the lack of data ascertaining the exact number of citizens, it is difficult to precisely determine the percentage of urban nobility in the town's population. Even so, the preserved 17th century town administration records provide enough information to determine the continuing increase in their numbers. Pertaining to nobility strengthened their social status and thus began the struggle for complete control over the town's administration and its closing to all other social groups. The conflicts were resolved with the codification of the Statute of the town of Varaždin in 1699. This gave the urban nobility, which had long held the highest public offices in town and had the majority in the Senate, a legal framework for such practices. It also paved the way for the minority to turn the rights enjoyed by the tota communitas into their own class and personal rights, and to thusly gain the ability to regulate not only the economic, but also the social and the political currents of the entire community.

Key words: urban nobility, titling, town administration books, town administration

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

2



VARAŽDIN, 2012.

Nakladnik / Publisher

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / For the Publisher

Spomenka Težak

Uredništvo / Editor's board

| | |
|----------------------------|-------------------------------|
| Sonja Poljak (Ivanec) | Magdalena Lončarić (Varaždin) |
| Vladimir Huzjan (Varaždin) | Ivan Obadić (Zagreb) |
| Suzana Jagić (Ivanec) | Spomenka Težak (Varaždin) |
| Ivančica Jež (Ludbreg) | Hrvoje Petrić (Zagreb) |
| Siniša Krznar (Zagreb) | Kruno Sudec (Varaždin) |

Kontakti Uredništva / Editor's office

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762;
e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / Editors in Chief

dr. sc. Hrvoje Petrić, MSc Ivan Obadić

Savjet časopisa / Journal's council board

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gőzsy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / Graphic editor

Kruno Sudec

**Urednik na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske "Hrčak"/
Journal editor at "Hrčak" - The Portal od scientific journals of Croatia**

Dejan Zadro

Naklada / Copies

300

Priprema i tisak / Layout and Print

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina,
Bernarde Nova d. o. o. i TMT Čakovec

Korice: Freska s prizorom dvanaestogodišnjeg Isusa koji raspravlja s pismoznancima u hramu. Južni zid svetišta crkve sv. Marije u Lepoglavi. Ivan Ranger, oko 1742. godine.

Fotografija freske i likovni koncept korica: Kruno Sudec

Priprema korica za tisak: Studio Fotak